

pokretima. Na kraju eseja sasvim je točno zaključeno da rasprava o naravi komunističkoga totalitarnog poretka nije završena i da su nova istraživanja njegove strukture i značajki i dalje prijeko potrebna. Naime, jedino se tako, smatra autor, na tragu teze Karla Jaspersa, može postaviti pitanje individualne i društvene odgovornosti. U idućem je eseju prikazana mađarska recepcija djela slovačkoga pisca Mila Urbana *Zelena krv*. Ta je autobiografija uspoređena s autobiografijama mađarskih pisaca onoga vremena poput Lajosa Kassáka, Sándora Maráija, Pétera Veresa itd. U središtu je ove književnoteorijske analize značenje jezika u višejezičnim sredinama. Uvjerljivo je pokazano da jezik nije imao isključivo ulogu u oblikovanju nacionalnoga identiteta nego i veoma važnu ulogu čimbenika društvene diferencijacije, koji je upućivao na status govornika na društvenoj hijerarhijskoj ljestvici. Sljedeći eseji govore o nacionalnoj asimilaciji Slovaka dobrovoljnim prihvatanjem mađarskoga nacionalnog identiteta te se donosi veoma zanimljiva usporedba srpske i mađarske državne himne. Knjiga završava esejom u kojem se prikazuju mjesta na kojima se dodiruju i međusobno komuniciraju hrvatska i mađarska kultura sjećanja. Prikazani su Međimurje, Turopolje i Rijeka te su izneseni povijesni razlozi zbog kojih je sasvim opravdano Nikolu i Petra Zrinskog tematizirati kao dio mađarske, ali i hrvatske povijesti. Autor u svojoj analizi nema nikakve dvojbe i naglašava da su se hrvatsko-mađarski ili mađarsko-hrvatski kulturni identiteti međusobno dopunjavali i u osnovi obogaćivali.

Ideja da identiteti ne moraju nužno biti isključivi, da mogu uspješno međusobno komunicirati, vrijednost je ove veoma zanimljive knjige. Ta je ideja izvrsno obrazložena sjajnim, hrvatskim čitateljima nažalost nedovoljno poznatim, primjerima iz mađarske književne povijesti. Csaba G. Kiss uspio je iznimno uvjerljivo prikazati kako upravo dijalog između različitih nacionalnih kultura čini jednu od osnova Srednje Europe. Time je ispunio svoj zadatak, koji spominje u kratkoj autobiografiji na kraju knjige, gdje tumači kako je postao Srednjoeuroljanin, te se dokazao kao jedan od izvrsno upućenih posrednika između različitih kultura i nacionalnih identiteta, osobito na području povijesti književnosti. Riječju, radi se o knjizi koja će sigurno zanimati i hrvatske čitatelje, stoga nedvojbeno zaslužuje prijevod na hrvatski jezik.

TIHOMIR CIPEK

Edvin PEZO, *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationsspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)*, Oldenbourg Verlag, München, 2013., 374 str.

Europsko je XX. stoljeće, osim svjetskim ratovima i totalitarnim porecima, obilježeno i velikim migracijama stanovništva. Veliki ratovi, koji su bili glavni uzročnik migracija, imali su i svoje poslijeratne epilog, pa je i mirnodopsko vrijeme bilo u značajnoj mjeri obilježeno migracijama. Ni jedno od spomenutih europskih obilježja ne nedostaje ni prostoru koji je u dva navrata omeđivala država imenom Jugoslavija. Obje jugoslavenske države nastale su nakon svjetskih ratova i obje su unutar svojih granica zatekle nacionalne i etničke skupine koje su državne vlasti smatrale nepoželjnim. Jedna od takvih neželjenih skupina bili su muslimani neslavenskoga podrijetla, u kojima je kršćanska većina vidjela neželjeni ostatak višestoljetnoga osmanskog jarma.

Jesu li islam i Europa kompatibilni te pripada li islam europskomu povijesnom naslijeđu pitanje je kojim je predgovor (str. 9. – 15.) svoje knjige započeo Edvin Pezo, njemački

povjesničar, znanstveni suradnik na Institutu za istraživanje istočne i jugoistočne Europe u Regensburgu. Knjiga, čiji naslov u prijevodu glasi *Prisilna migracija u vrijeme mira? Jugoslavenska migracijska politika i iseljavanje muslimana u Tursku (1918. – 1966.)*, temelji se na njegovu doktorskom istraživanju i disertaciji koju je obranio nekoliko godina prije na Sveučilištu u Jeni. Na početku treba objasniti zašto autor u naslovu koristi izraz “vrijeme mira” kada je dobro poznato da je upravo sredina toga razdoblja jedna od najkrvavijih epoha u povijesti toga područja i svijeta uopće. Pezo ovdje ne obrađuje razdoblje Drugoga svjetskog rata na južnoslavenskom prostoru (od 1941. do 1945.) jer tada nije postojala jedinstvena jugoslavenska vlast, a u središtu njegova interesa upravo je utjecaj jugoslavenske vlasti na migracije muslimana. Kako ta vlast na tom području nije bila jedinstvena, odnosno ona službena koja je rat provela u Londonu nije imala stvarni utjecaj, autor se nije upuštao u analizu kaotičnih ratnih prilika niti je pretendirao prikazati zasebne migracijske politike ratom nastalih država, što je, dakako, sasvim logično.

Svoj istraživački pristup, metodologiju i izvore koje je koristio autor je predstavio u uvodnom poglavlju (str. 17. – 50.). Iz samoga popisa arhiva i fondova čijom se građom koristio, koji su pregledno predstavljeni u popisu izvora i literature na kraju knjige (str. 341. – 365.), vidljivo je da je autor temi pristupio široko i ozbiljno te da je njegova rasprava itekako utemeljena. U Beogradu je istraživao 16 fondova Arhiva Jugoslavije, jedan fond Arhiva Srbije, jedan fond Arhiva Saveznog ministarstva inostranih poslova i više serija Arhiva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ), koji je u međuvremenu postao dio (fond) Arhiva Jugoslavije. U Tirani je istraživao Centralni državni arhiv i Arhiv Ministarstva unutarnjih poslova, u Skoplju Državni arhiv Makedonije, u Washingtonu Arhiv Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država, a u Zagrebu, u Hrvatskom državnom arhivu, fond iseljeničkoga komesarijata te osobni fond Fedora Arnickog.

Autor je nastojao istražiti kakav je bio utjecaj državnih vlasti na migracije muslimanskoga stanovništva u Tursku, odnosno odgovoriti na pitanje jesu li jugoslavenske vlasti provodile prisilne migracije. To je analizirao koristeći komparativni dijakronijski pristup, kojim je ujedno nastojao odgovoriti na pitanje je li u migracijskoj politici monarhističke i komunističke jugoslavenske vlasti bilo razlika. Osim naznačenog, autor obrađuje još dva važna aspekta ove teme. Prvi je pitanje motivacije iseljenika (jesu li i sami željeli napustiti Jugoslaviju), a drugi je pitanje uloga Turske i Albanije u tim migracijskim procesima. Jedna je od glavnih autorovih teza da su slavenski muslimani u Jugoslaviji tretirani kao integralni dio jugoslavenskoga stanovništva, a neslavenski muslimani bitno drugačije i nisu prihvaćeni ni u monarhističkoj ni u komunističkoj Jugoslaviji. Autor je svoju raspravu izložio tematski, analizirajući različita pitanja i aspekte teme u zasebnim poglavljima, kojih zajedno s uvodom i zaključkom ima ukupno devet.

U poglavlju “Statistische Annäherung” [Statističke procjene] (str. 51. – 86.) autor analizira statistike o broju iseljenih muslimana između dva rata te od 1945. do 1966. godine. Osvrće se na rezultate dosadašnjih istraživanja, pri čemu upozorava na značajne razlike u statistikama koje su rađene u srpskoj, albanskoj i turskoj historiografiji. Najjači emigracijski val u monarhističkoj Jugoslaviji bio je od 1926. do 1935., a ukupan broj muslimana iseljenih do Drugoga svjetskog rata Pezo procjenjuje na 60 000 do 70 000. U komunističkoj Jugoslaviji najveći iseljenički val dogodio se u drugoj polovini 1950-ih, a ukupno se od 1945. do 1966. radilo o oko 173 000 iseljenih muslimana.

U poglavlju “Zielvorstellungen und Leitlinien staatlicher Emigrations- und Remigrationspolitik” [Ciljevi i smjernice državne migracijske i remigracijske politike] (str. 87. – 137.) autor predstavlja migracijsku politiku monarhističke Jugoslavije u nešto manjem obimu

nego analognu politiku u razdoblju komunističke vlasti. Remigracijska politika o kojoj Pezo govori odnosila se na one migrante koji su se željeli vratiti iz Turske. Monarhistička Jugoslavija nije željela povratak muslimana iz Turske jer su ih smatrali nelojalnim stanovništvom, a ništa bitno drugačiji nije bio stav komunističke Jugoslavije, koja je općenito za protok ljudi do početka 1960-ih bila izrazito zatvorena država.

“Zum Auswanderungsverhalten: In- und ausländische Einflussfaktoren” [O migracijskom ponašanju: tuzemni i inozemni čimbenici] (str. 138. – 163.) naslov je poglavlja u kojem autor analizira razloge svojevoljnoga i prisilnoga iseljavanja muslimana. Pored unutarnjih razloga za migraciju, koji se mogu svesti pod zajednički nazivnik diskriminacije, autor drži da ni Turska nije bila naklonjena tim migracijama jer su jugoslavenski muslimani slavenskoga podrijetla u Turskoj bili nepoželjni. Albanija je također bila protiv iseljavanja muslimana iz Jugoslavije, ali je tu razlog bio drugi – Albanija se bojala da bi se te migracije negativno odrazile na broj Albanaca u Jugoslaviji, prije svega na Kosovu.

U poglavlju “‘Staatlich vereinbart’ – jugoslawisch-türkische Abkommen zur Aussiedlung nichtslawischer Muslime” [Državni dogovor – jugoslavensko-turski sporazum o iseljenu neslavenskih muslimana] (str. 164. – 201.) autor se usredotočuje na dva jugoslavensko-turska sporazuma koji su predviđali i trebali urediti iseljenje jugoslavenskih muslimana u Tursku. To su Konvencija o iseljavanju iz 1938. i tzv. *Gentlemen’s Agreement* iz 1953. godine. Konvencija iz 1938. nikada nije ratificirana, a za tzv. džentlmenski sporazum, koji su navodno sklopili predsjednik Federativne Narodne Republike Jugoslavije Josip Broz Tito i turski ministar vanjskih poslova Fuat Köprülü, autor smatra da nije ni bio sklopljen s obzirom na to da nema nikakvih povijesnih dokaza o njegovu postojanju.

Utjecaj agrarne reforme i kolonizacije koje su provodile obje jugoslavenske države tema je poglavlja “Innerstaatliche Migrationspolitik. Siedlungs- und agrarpolitische Aspekte” [Unutardržavna migracijska politika. Aspekti agrarne i politike naseljavanja] (str. 202. – 241.). Pezo daje novu interpretaciju, koja se razlikuje od dosadašnjih u tome što smatra da politika komunističke Jugoslavije nije značila kontinuitet antimuslimanske monarhističke politike jer je na migracije u vrijeme komunizma u velikoj mjeri utjecao općenito loš materijalni položaj jugoslavenskih građana.

“Gewalterfahrung und Vertreibungsdiskurse” [Iskustva nasilja i diskursi protjerivanja] (str. 242. – 301.) naslov je poglavlja u kojem Pezo analizira ciljeve državnih politika, odnosno represiju i nasilje koji su se provodili radi poticanja na iseljavanje. On smatra da se, iako su muslimani u obje Jugoslavije bili suočeni s represijom i nasiljem, ipak ne može govoriti o planiranom etničkom čišćenju, bar ne u onom smislu u kojem se taj termin danas koristi. U ovom poglavlju autor se posebno osvrće i na ulogu Aleksandra Rankovića jer je “Rankovićeva era” u albanskom društvu “emocionalno nabijena tema” (str. 300.).

U poglavlju “Die Türkei-Emigration der 1950er Jahre. Folgewirkungen und die Positionen des Bundes der Kommunisten” [Emigracija u Tursku 1950-ih godina. Posljedice i stavovi Saveza komunista] (str. 302. – 328.) autor se usredotočuje na emigracije u Tursku koje su se odvijale 1950-ih te odnos i ulogu vrha jugoslavenskih komunista (CK SKJ) u tim migracijama. Godina 1953. bila je godina značajnog povećanja zahtjeva za iseljenje i odricanja od jugoslavenskoga državljanstva, što je za sobom nosilo i negativne ekonomske posljedice. Zbog toga je, smatra Pezo, vrh CK SKJ od druge polovine 1950-ih počeo provoditi politiku kojoj je cilj bio smanjenje iseljavanja iz Jugoslavije. Prema novoj migracijskoj politici, emigrirati su mogli samo oni muslimani koji su bili turske nacionalnosti. Unatoč tim mjerama, do smanjenja iseljavanja doći će tek 1966., što je godina s kojom i završava Pezina analiza.

U svojem zaključku (str. 329. – 335.) Pezo iznosi mišljenje da je utjecaj obiju jugoslaven-skih država na migracije muslimana bio velik, ali ipak bitno različit. Više zakona i drugih zakonskih akata koje je donijela monarhistička Jugoslavija dokaz su da je vlast te države provodila politiku smanjenja broja neslavenskih muslimana u Jugoslaviji jer se ta etničko-vjerska skupina nije smatrala poželjnim elementom u ondašnjim nacionalno-integracijskim procesima. Unatoč represiji nad albanskim stanovništvom na Kosovu 1950-ih, Pezo ne smatra da je komunistička vlast provodila sustavnu politiku čiji bi cilj bio smanjenje broja neslavenskih muslimana u Jugoslaviji. Ipak, epilog tih politika značajno je izmijenjen etnički i vjerski sastav stanovništva Jugoslavije. Problematika migracija, pogotovo represija koja je uzrokovala i pratila brojne migracije, ostavila je negativno povijesno naslijeđe i opteretila odnose unutar same Jugoslavije, u prvom redu odnose Srba i Albanaca na Kosovu, koji su i danas značajno krizno političko žarište u Europi.

Knjiga je, uz spomenuti popis izvora i literature, opremljena svim standardnim historio-grafskim pomagalicama, pa sadrži i popis kratica (str. 336. – 337.), popis tablica i slika (str. 338. – 339.), usporedni trojezični popis spomenutih mjesta na području Sandžaka, Kosova i Makedonije (str. 340.), kazalo imena (str. 366. – 369.) te kazalo mjesta i pojmova (str. 370. – 374.).

Iako je fokus knjige na iseljavanju muslimanskoga, ponajprije neslavenskoga, stanovništva iz drugih dijelova Jugoslavije (Kosovo, Makedonija, Sandžak) u Tursku, ova je tema sastavni dio i hrvatske povijesti. Kako se ona u hrvatskoj historiografiji nije obrađivala, bilo bi dobro doživjeti i hrvatsko izdanje ove knjige. Ako do nekog prijevoda dođe, vjerojatnije je očekivati prijevod na neki drugi jezik, odnosno u okviru neke druge, za ovu tematiku “zainteresiranije” historiografije.

JOSIP MIHALJEVIĆ

Branka DOKNIĆ, *Kulturna politika Jugoslavije 1946–1963*, Službeni glasnik, Beograd, 2013., 335 str.

Autorica knjigu započinje “Uvodnim razmatranjima” (str. 9. – 15.) historijata marksističke utopije. Predočuje totalni povijesni diskontinuitet s prethodnim strukturama te da su sve komunističke revolucije u osnovi bile socijalne revolucije koje su morale izroditi diktaturu ili ne bi uspjele. U komunizmu partikularni interesi nadilaze opće i nameću se kao kolektivno mišljenje terorom i indoktrinacijom. Kultura pritom služi ideologiji.

Prvo je poglavlje naslovljeno “Kulturna politika i komunizam” (str. 17. – 106.). Komunisti su međunarodni rejting stekli u ratu, no za preuzimanje totalne vlasti nedostajalo im je članova, pouzdanika i šire baze građana. Utjecaj su omasovili preko višemilijunske Narodne fronte. Veoma brzo i radikalno preuzeli su 80% privrede, svu krupnu industriju, tuđi kapital, banke i međunarodnu trgovinu. Nova elita zasljebla je u stare vile, najbolje kvartove, privatna odmarališta i automobile. Nisu pritom štedjeli ni svoje bivše istomišljenike; slobodoumni mislioci padali su pred tajnom policijom. Ni jedna europska moderna država ne pamti klasu koja je imala takvu moć nad ljudima. Ta je politika doprinijela međunarodnoj izolaciji; Jugoslavija je do 1948. potrošila svoj ugled i izgubila prijatelje. Iako ostanak na Istoku nije nikada ni došao u pitanje, rado se primala pomoć sa Zapada, uz poneku sitnu protuuslugu. Tako se uz nešto tržišta, pokoje ljudsko pravo, ukidanje precijenjenih zemljišnih zadruga, radnih akcija i slično smanjivala “smrtonosna doza komunizma” (str.